

«ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ»

ԲՆԱԳՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

ԵՓԵՍՈՍԻ ՀՈՎՀԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍԻ

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

Առաջին գրքում համառոտ նկարագրեցինք եպիսկոպոսների, բազում դատավարությունների և երեք այլ բանտարկությունների ու այլ բաների (դժվարությունների) մասին, որոնց ստիպված էին տոկալ նրանք (միաբնականները), կարգադրված հրամանի համաձայն: Նրանք սկզբից տեսան, որ խաբված են, և թե իրենց տրված շատ խոստումները կատարյալ միություն ստեղծելու մասին՝ կեղծիք են: Երկու անգամ նրանք (երկաբնականները) խարդախությամբ (փորձեցին) համոզել, որ նրանց հետ հաղորդակցեն, և երբ (օգուտ) չտվեց, այն ժամանակ նրանք (միաբնականները) ընկան վշտի, ողբի և անվերջ դժվարությունների, լացի ու կոծի մեջ, ուստի նրանք (միաբնականները) վերջնականապես որոշեցին, եզրակացրին, որ այլևս երկաբնականների հետ, եթե նույնիսկ նրանք իրենց քարշ տան մահվան, սրի կամ կրակի միջով՝ (չհաղորդակցեն): Ինչպիսի խիստ ատելություն ու զայրույթ էին զգում նրանց դեմ, և (այդ էր պատճառը), որ նրանք (միաբնականները) երրորդ անգամ աքսորվեցին ամեն մեկն առաձին մի տեղ, և այսպես, նրանց իրարից շտապ բաժանեցին և հեռացրին, խիստ և ծանր մեղադրանքներ ներկայացնելով: Մեծ եղավ նրանց վիշտը, երբ նրանց, իրենց բարեկամներից ու ընկերներից բաժանեցին ու զրկեցին, մանավանդ եթե (նկատի) ունենանք այն, որ նրանք ցմահ (աքսորի) էին դատապարտվել:

¹ W. Cureton, The third part of the ecclesiastical history of John bishop of Ephesus, Oxford, 1853 (Syr. text). Payne Smilh, The third part of the ecclesiastical history of John bishop of Ephesus, Oxford, 1860.

Պողոս պատրիարքի և նրա այն գործի մասին,
որը նրա տանջանքներին պատճառ եղավ

Թե ինչպես եպիսկոպոսները եկան հաստատու փոխադարձ որոշման, վճռեցին ու որոշեցին, որ այլևս երբեք չհաղորդակցեն (Քաղկեդոնի) ժողովականների հետ, և երբ հետագայում նրանք (միաբնակները) տղամարդորեն (սկսեցին) դիմադրել իշխանության գլուխ եղողներին, սրանք (իշխանավորները) ի վերջո յուրաքանչյուրին դաժան, ծանր, անգութ աքսորի դատապարտեցին. (համենայն դեպս) ավելին եղավ (հալածանքները) քուն հնարավոր է պատմել կամ խոսել այդ մասին: Ամենից առաջ Պողոս պատրիարքին տեղափոխեցին Աբրահամի վանքը ու բանտարկեցին այնտեղ. մինչ նա բանտարկված էր, իր (նկուղից) այնպիսի մի անցք գտավ, որտեղից շատ փոքր լույսի մի նշույլ էր թափանցում, և (օգտվելով առիթից), սկսեց գաղտնորեն գրել այն մասին, թե ինչ էր կատարել Հովհան Սարմիացին եկեղեցում: Սակայն հսկողության տակ լինելով, գրելու ժամանակ բռնվեց և գիրքը դեռ չավարտած, վերցրին նրանից: Այն տարան Հովհանին, որը վերցրեց դառր գայրուլթով, գնաց ու կարգաց կայսրի առաջ. և երբ նա (կայսրն) իմացավ, որ ուղղափառների դեմ իր ծավալած գործունեությունը՝ (գրքում) պարսավանքով է դիտված, այնպես ինչպես նաև պատրիարքինը, ինքն ևս շատ կատաղեց ու դառնացավ Պողոսի դեմ և հրամայեց, որ գիրքը տանեն ու դնեն Պողոսի առաջ և պահանջեն, որ նա խոստովանի, թե ինքն է հեղինակը (թե ոչ), և եթե ընդունի, ստիպեն իրեն, որ այդ մասին իր ձեռքով հաստատող թուղթ գրի: Եվ եթե չընդունի, ապա նրան խարազանեն մինչ մահ, մինչև որ խոստովանի, և դրանից հետո նորից նրան դնեն բանտ: Գիրքը վանք տարան ու մեծ բարկությամբ ցույց տվեցին իրեն և պահանջեցին, որ գրավոր խոստովանի, որ ինքն է դրա հեղինակը: Որովհետև կեղծելն անօգուտ էր, խոստովանեց, որ ինքն է գրել այն, և նրանց պահանջի վրա, իր ձեռքով գրեց հետևյալ ինքնախոստովանությունը. «Ես Պողոսս խոստովանում եմ, որ իմ ձեռքով եմ գրել այն բոլորը ինչ որ կա այս գրքում»: Որի վրա նրան բանտում թողեցին, գիրքը տարան կայսրին ու պատրիարքին: Եվ այսպես, մեծ էր նրանց ցասումը, և նրանք մահով սպառնացին Պողոսին, մանավանդ երբ իմացան, որ նրա (գրքի) մեջ մեղադրանքներ կան նաև Հռոմի դեմ: Եվ Պողոսը և՛ բոլոր մարդիկ անհանգստացած էին նրա կյանքի

համար, և սպասում էին, որ նա կմեռնի դաժան մահով և կզրկվի ներկա կյանքից:

Գ Լ Ո Ւ Խ 3

Կիպրոսի Ստեփան եպիսկոպոսի, աքսորից նրա (գրա՜) կոչի և ձոնի, ապա նրա փախուստի մասին:

Համենայն դեպս Կիպրոսի եպիսկոպոս Ստեփանը, կայսրի մոտ մեծ հեղինակություն էր վայելում և հանդգնաբար համարձակվեց խնդրագիր ներկայացնել Պողոսի համար, խնդրելով որ իր սիրույն ներեն նրան և աղատեն սարսափելի դժբախտությունից, որի մեջ նա գտնվում է: Կայսրն ընդունեց նրա միջամտությունը և՛ խոստացավ, որ եթե նա մայրաքաղաք գա և իր հետ միասին հաղորդություն ստանա, (ապա) բոլոր նրա վիրավորանքների համար, նրան ներում կշնորհվի: Ուստի Ստեփանը գնաց նրա մոտ և իր հետ զրուցելուց հետո, մահվան սարսափելիքներով ազդեց նրա վրա, և նա ստիպված եղավ հաղորդվել, և տարվեց պատրիարքի լուսատը: Եվ Հովհաննը նրան բոլոր մարդկանց առաջ ծաղրելու նպատակով, հավաքեց շատ սենատորների ու Ալեքսանդրիայի որոշ բնակիչներին, որովհետև Պողոսը այնտեղից էր, և ստիպեց նրան բոլորի ներկայությամբ իր ձեռքից նորից հաղորդություն ստանալ, և որպեսզի, եթե նույնիսկ դրանից հետո նա ցանկանար ետ դառնալ (եղածից), այդ անկարելի լիներ: Այդ ժամանակվանից, կայսրն ամեն օր ընդունում էր իրեն, և շատ նյութերի շուրջ զրուցում, որովհետև նա իմաստուն և ուշիմ մարդ էր և շատ դրքեր էր կարդացել. նա (կայսրը) նույնիսկ հաճախ նրանից խորհուրդներ էր հարցնում պետական գործերի մասին, և անվերջ խորհրդակցում ու վստահությամբ զրուցում նրա հետ, մինչ Հովհանն (այս մտերմությունից) քիչ շանհանգստացավ, մտածելով որ կայսրը կարող է իրեն պաշտոնից զրկել և փախաբան Պողոսին նշանակել: Եվ որովհետև Հովհաննը մեծ դժվարության ու մենակության մեջ էր, կայսրին իմացրեց, ասելով որ «Տեր իմ եթե դուք կհրամայեք, մենք հայր Պողոսին կուղարկենք որպես Երուսաղեմի և կամ Թեսաղոնիկեի եպիսկոպոս, որովհետև երկու այս աթոռներն էլ թափուր են»: Սակայն կայսրը հեշտությամբ հասկացավ նրա խորամանկությունը, և որպեսզի նրան ավելի վախեցնի, պատասխանեց «Հայր Պողոսին հանգիստ թող, որովհետև մենք նրա ներկայությունը ուզում ենք այստեղ»: Եվ այս այնպես անհանգստացրեց նրան, որ նա այլևս կատարելապես համոզվեց իր (կասկածի) իրական լինելուն, և այդ մտքից

տառապում էր, և դրա համար էլ աստիճանաբար թուլացրեց մինչ արդ Պողոսի նկատմամբ (սահմանված) աշալուրջ հսկողութիւնը՝ նրա փախուստն արգելելու համար. (ուստի) նրան առանց հսկիչի թողեց և նրա բարեկամներին նրա մոտ մտնելու բացարձակ ազատութիւն տվեց, որպեսզի նա փախչելու հնարավորութիւն ունենա. և Պողոսն առիթից օգտվելով փախավ, և Հովհաննէ մի անգամ ևս ազատ շունչ քաշեց:

Գ Լ Ո Ւ Խ 17

Թե ինչպես ամբողջ երկրում հալածանքներ տեղի ունեցան:

Պարզապես ոչ միայն մայրաքաղաքում էր, որ ուղղափառների համայնքներն այսպես տառապում էին, այլև հոռոմների երկրի յուրաքանչյուր շրջանում հալածում էին (մաքդկանց), հետևողականորեն, անվերջանալի բռնութեամբ. նման դաժան միջոցներ էին գործադրում բոլոր նրանց դեմ, որտեղ ուղղափառների համայնքներ էին գտնում: Հալածանքը բորբոքվում էր Հովհան պատրիարքի և ուրիշների գրած նամակներով, տրովհետև նա (պատրիարքը) լցված էր բարկութեամբ, և նման էր ինչպես ծովի ալիքները և կամ բոցավառվող Բաբելոնյան հնոցը, որն այրվում էր ոչ թե ճյուղերով, թփուտներով, նյութերով, այլ զայրույթով, սաստիկ կրքով, ավերելու ու ջարդելու ցանկութեամբ: Նա սոսկալի և սարսափելի ձևով այրվում ու բոցավառվում էր ընդհանրապես. նա նրանց (միաբնակներին) դեմ ունեցած հավատի պատրվակի տակ իր դաժանութեանն ավելացնում էր վնասարարութիւնը, նրանց իրերի ու ունեցվածքի կողոպտումն ու ավերումը: Նա բանտարկութիւններով, ծանր շղթաներով, տանջանքներով, խարազանով և աքսորով մարդկանց (չարչարում էր): Նա նույն ձևով էր (գործում) տերութեան բոլոր մասերում՝ քաղաքներում ու գյուղերում:

Գ Լ Ո Ւ Խ 18

Այն մասին, թե ինչ պատմեցին Դվին քաղաքի կաթողիկոսը, որը բնակվում էր Պարսկական Մեծ Հայքում, և այլ եպիսկոպոսներն, որոնք նրա հետ ժամանել էին (Կոստանդնուպոլիս):

Չնայած մենք խոստացել էինք դրել միայն այն մասին, ինչի որ ականատես ենք եղել, և այն փորձութիւնների մասին, որոնց

մոտ էինք կանգնած. այժմ մտածում ենք, որ արդյո՞ք ճիշտ կլիներ գրել այն հիշողությունների մասին, որոնց ականատես չենք եղել, անձամբ չենք իմացել և ոչ էլ դրանց արժանահավատությունը անձամբ կալուղ ենք հաստատել: Թեև մենք հեռու ենք այն երկրներից, որտեղ տեղի են ունեցել այդ բաները, բայց որովհետև այդ ամենն իմացել ենք ոչ թե հասարակ և կամ ցածր խավի մարդկանցից, այլ Պարսկական Հայաստանի՝ Դվինում (բազմած) գլխավոր կաթողիկոսից և նրան ընկերակցող եպիսկոպոսներից (դրա համար գրեցինք): Նրանք այդ իրադարձությունների մասին մեզ պատմեցին հոռոմների թագավորական քաղաքում: (Կոստանդնուպոլսում) բազմության ներկայությամբ: Փախչելով պարսկական իշխանությունից, նրանք ապաստան էին գտել քրիստոնեական պետության մեջ, և մեծ հարգանքով ընդունվել նորին հաղթական մեծության (կայսրի) կողմից. նրանք շատերի ներկայությամբ ազնվությամբ ու երդումով հետևյալը պատմեցին:

Գ Լ Ո Ւ Խ 19

Այն մասին, թե մոգերն ինչ ասացին խոսրով թագավորին նրանց (Հոռոմների մասին):

Այն ժամանակ հավաքվեցին բոլոր մոգերը և խոսրովին՝ իրենց արքային ասացին. «Թագավոր ապրած կենաս, ահա մենք իմացանք, որ Հոռոմների կայսրը, բոլոր նրանցից, որոնք ապրում են իր պետության մեջ, պահանջում ու ստիպում է, որ ընդունեն իր կրոնն ու հավատը, և բոլոր նրանք, որոնք իրեն չեն ենթարկվում, ամբողջ իր պետությունից արտաքսում ու հալածում է: Թող Ձեր աստվածային մեծությունը ևս այդպես հրամայե, որպես սրվի բոլոր կրոնները համակերպվեն քո կրոնին, և քո իշխանության ներքո ապրող անձինք պաշտեն այն, ինչ որ դու ես պաշտում: Եվ նրանք, որոնք կհամարձակվեն քո հրամանին հակառակվել, թող այլևս չապրեն (մահվան դատապարտվեն): Եվ երբ խոսրով արքան լսեց մոգերից այս խոսքերը, համաձայնվեց նրանց ասածին և ընդունեց նրանց խորհուրդը, և անմիջապես սկսեց նախ քրիստոնյաներից, և ուղարկեց, որ բռնեն երեք եպիսկոպոսների և շատ կղերականների, և հրամայեց նրանց հրաժարվել իրենց հավատից և իր հետ պաշտել կրակն, արևն ու այլ աստվածություններ:

Սակայն նրանք առարկեցին նրան և քաջաբար դիմադրեցին ու խոստովանեցին ասելով. «մենք քրիստոնեական հավատք

ունենք և պաշտում ու պատվում ենք աստծուն, որը ստեղծել է երկինքն ու երկիրը, ծովն ու այն ամենը, որ կա նրանց մեջ, և մենք չենք կարող թողնել նրան՝ ամեն ինչի արարչին ու պաշտել նրա արարածներին: Մի՛ մոլորվիր արքա, որովհետև դու (ճիշտ է) մեր մարմինների վրա իշխանություն ունես և կարող ես ուզածդ անել, բայց մեր հոգիները նրանն են (աստծուն) և դրանց վրա դու բացարձակապես ոչ մի իշխանություն չունես: Եվ երբ արքան լսեց եպիսկոպոսներին արժանի այս և նման այլ խոսքեր, հրամայեց և անմիջապես նրանց տարան ու (ապա) մահացրին (սպանեցին): Եվ քրիստոնյաներին պատճառած բազմաթիվ այլ չարիքներից բացի, նա ավերեց բազում վանքեր և եկեղեցիներ, և շատերին՝ էլ կապեց (շղթայով) և գցեց բանտը: Իր սրտում թագավորը հպարտացավ և հայհոյում էր Քրիստոսին ու լսում: «Տեսնենք քրիստոնյաների աստված՝ Քրիստոսն ինչ է անելու ինձ, որովհետև ես չգիտեմ, թե ո՞վ կամ ի՞նչ է նա»: Այս և նման այլ շատ բաներ պատմեցին եպիսկոպոսներն այն մասին, թե ինչ է խոսել ու կատարել պարսիկների թագավորը, մինչև այն ժամանակ, երբ Հայաստանն ենթարկվեց Հռոմեաներին: Այդ պատճառով էլ, նա (Խոսրովը) հրամայեց կրակի ատրուշաններ կառուցել ամբողջ Պարսկական Հայաստանում:

Գ Լ ՈՒ Խ 20

Պարսիկների թագավորի՝ Մեծ Հայքում (ապրող) քրիստոնյաների դեմ սկսած հալածանքների մասին:

Այս բոլորից հետո կաթողիկոսն ու նրան ընկերացողները ասացին. «Նա (Խոսրովը) 2000 զինված ձիավորներով մի մարզպան ուղարկեց մեր երկիրը, որոնք նախ եկան մեր քաղաքը և հրամայեցին մեզ, կրակի ատրուշան կառուցել, որպեսզի թագավորի հավատի համաձայն ծես կատարվի»: Այսպես պատմեց և ասաց կաթողիկոսը. «Երբ նա ցույց տվեց ինձ և քաղաքացիներին հրամանը. ես նախանձախնդրությունից բոբբոքվեցի և հակառակվեցի նրան. ես և բոլոր քաղաքացիներն ասացինք». «Շնայած մենք իսկապես արքայից արքայի ծառաներն ենք և նրան հարկ ենք վճարում, բայց մենք քրիստոնյաներ ենք և հավատի խնդրում չենք ենթարկվում նրան, եթե նույնիսկ պետք լինի մեռնել մեր հավատի սիրույն: Նույնը փորձեցին անել նաև արքայից արքա Շապուհի ժամանակ, որը նույնպես ցանկացավ պաշտամունքի համար ատրուշան կառուցել, սակայն ժողովուրդը հավաք-

վեց ու միասնաբար (դիմադրեց), և պատերազմը տևեց յոթ տարի, և վերջում համաձայնության եկավ և հրաման տվեց, որ քրիստոնեության հարցը այլևս երբեք մեղ մոտ քննարկման ու հետապնդման առարկա չի լինելու: Շապուհ թագավորի այս հրովարտակի կրկնօրինակը ևս ցույց տվեցինք նրան, սակայն նա չհամաձայնվեց մեղ հետ, և ինչպես հրամայված էր, նա բռնի (ատրուշանի) տեղը նշանակեց և (սկսեցին) հիմքը փորել և պատերը կառուցել, նույն ժամանակ՝ ճակատամարտի համար նախապատրաստություններ տեսավ: Չնայած ես նրան խնդրեցի և աղաչեցի, բայց նա ինձ չլսեց, ոչ էլ (ասածներին) ուշադրություն դարձրեց: Ի վերջո տեղեկություն ուղարկեցի մեր երկրի բոլոր քնակիչներին, և երբ նրանք լուրն իմացան, Քրիստոսի հավատի նախանձախնդրությունից տարված, բոլորը՝ մոտ տաս հազար մարդ, մեկ մարդու նման, հավաքվեցին, զինվեցին ու ճակատամարտի պատրաստվեցին Քրիստոսի համար ապրելու կամ մեռնելու հաստատ որոշումով, որ թույլ չեն տա մոգերին հեթանոսական ատրուշան կառուցել մեր երկրում: Երբ հավաքվեցին երկրի բոլոր տերերն ու մեծերը, մենք գնացինք մարզպանի մոտ, այնտեղ, որտեղ նա սկսել էր կրակի ատրուշանի կառուցումը, և երկար զրույց ունեցանք, նրա հետ վիճելով ասացինք. «Մենք քրիստոնյաներ ենք և արքայից արքայի հպատակները, բայց հավաստի հարցում, մենք չենք ենթարկվի կամ լսի որևէ մեկին, եթե նույնիսկ ինքը՝ թագավորը անձամբ գա, և մինչև որ մեզանից վերջինը չմահանա, ոչ մի հեթանոսական տաճար չի կառուցվելու մեր երկրում: Ուստի առանց պատերազմի ու ավերածության գնա՝ մեր երկրից և ասա՝ արքային մեր հավատը պաշտպանելու հաստատ որոշման մասին: Նա իրավունք ունի հրամայելու, որ ամեն ինչ անենք, սակայն մինչև բոլորս չենք մեռնի, մենք թույլ չենք տա մոգերի ատրուշան կառուցել մեր երկրում»:

Երկար բանակցություններից հետո, մարզպանն, ինչպես հրամայված էր իրեն, պատրաստվեց (ատրուշանի) կառուցման: Նա առարկում էր ու ասում մարդկանց. «Նայեք, դուք առկա՞տա՞մբրվում եք արքայից արքայի հրամանի դեմ և դուք (այս ձևով) անպատվում եք նրան: Նա կարող է ձեզ դաժան մահով պատժել. հասկացե՞ք թե դուք ինչ եք անում»:

Երբ մարզպանը տեսավ նրանց հաստատակամությունը և իրեն դիմադրելու պատրաստակամությունը, և (մանավանդ) հասկացավ, որ նրանք ավելի ուժեղ են քան ինքը, (ուստի) նա մեկնեց բարկությամբ ու սպառնալիքներով: Մեծ բարկությամբ գնաց և

բոլոր տեղի ունեցածը պատմեց արքային. նա (արքան) երբ իմացավ, սաստիկ ջղայնացավ և ցասումով լցվեց ու որոշեց մահով (պատժել) Հայաստանի բնակիչներին: Նա նրանց դեմ ուղարկեց մարզպանին՝ 15 հազար մարդկանցով պատերազմելու համար, հրամայելով, որ եթե նրանք հակառկվեն իր հրամանին, ոչնչացնեն նրանց, և այնտեղ կրակի ատրուշան կառուցեն: Երբ բնակիչներն իմացան այդ մասին, 20000 մարդ հավաքվեցին մեկ մարզի նման, մարտի պատրաստ, նույնիսկ մինչև մահ (եթե անհրաժեշտ լինի) պաշտպանելու համար իրենց քրիստոնեությունը: Երբ նրանք (պարսիկները) մոտեցան, սրանք (հայերը) նրանց դեմ տեղավորվեցին ճակատամարտելու համար ու մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի անունով, աղաղակելով հարձակվեցին նրանց վրա: Քրիստոսն ընկճեց նրանց (ուժը) այս երկրի բնակիչների առաջ, և նրանք բոլորին, մինչև վերջին մարդը կոտորեցին: Նրանք (հայերը) սպանեցին նաև մարզպանին, վերցրին նրա դուրիսն ու ուղարկեցին պատրիկ Հուստինոսին, որ այն ժամանակ բանակել էր սահմանի վրա՝ Թեոդոսուպոլիս քաղաքում:

Այս և այլ իրադարձություններն, որոնք հետագայում տեղի ունեցան, պատմելու ու նկարագրելու համար բավական երկար են:

Գ Լ Ո Ւ Խ 21

Այն մասին, թե ինչ տեղի ունեցավ դրանից հետո Մեծ Հայքում հոսրովի նկատմամբ, և թե ինչպես (հայերն) անջատվեցին նրանցից, և ամբողջ երկիրը հպատակեցրին հռոմեներին:

Երբ այս բոլոր տեղի ունեցավ և ամբողջ Մեծ Հայքի ժողովուրդը տեսավ, որ իր դեմ դժվար մի պատերազմ արժարժվեց, պարսկական անզգամ պետության կողմից, որսլես քրիստոնյաներ, հավաքվեցին բոլոր գավառներից, վախեցած ուղեցին ապաստան որոնել քրիստոնեական պետության (հռոմեների) մոտ, ասելով որ «Սրանից հետո քրիստոնյա պետության ծառաներ լինենք և փախչենք, որպեսզի ասպատան գտնենք հռոմեների պետության մեջ և փրկվենք մոգության վայրագությունից»: Այս, և այլ բաներ պատմեցին կաթողիկոսն ու իրեն ընկերացած եպիսկոպոսները բարեգութ կայսրի և ամբողջ սենատի առաջ, որոնցից միայն մի փոքր մասը գրի առա որպես հիշողություն: Ապա նրանք պատմեցին այնտեղ եղած պատերազմական ճակատամարտերի, մեծ ավերածությունների մասին: Թե ինչպես հետո, նորից բանակներն

խրար ընդհարվեցին և, թե ինչպես պարսիկները շատ անգամ պարսվեցին, և թե ինչպես նրանցից (նույնիսկ) փղեր գրավեցին, և որովհետև այս բոլորը շատ (երկար) է, մենք այժմ դրանք մի կողմ կթողնենք:

Գ Լ ՈՒ Խ 22

Այն մասին, թե ինչ էին պատմել կաթողիկոսը և նրան ընկերացածները, և այլն:

Այս ամբողջն ու այլ շատ բաներ է պատմվել մեր հոռոմների մայրաքաղաքում շատերի ներկայությամբ Դվինի, որը (գտնվում) է Մեծ Հայքի շրջանում, կաթողիկոսի և իրեն ընկերացած եպիսկոպոսների և ազատների կողմից: Երբ նա (կաթողիկոսը) և այլ եպիսկոպոսներ ու (մի քանի) մեծամեծներ, իր հետ Հայաստանից ժամանեցին, բոլորն էլ մեծ պատվով ընդունվեցին և ստացան թագավորական պատիվներ ու նվերներ: Բոլորին, որոնք նրա հետ այնտեղից ժամանել էին, տրվեց բարձր աստիճան, հարուստ տներ և ամուր թագավորական դրձակներ, իսկ նրանց, որոնք մնացել էին (իրենց) երկրում, շատ ոսկի ու տիտղոսներ ուղարկվեցին. նույնպես, նրանք հոռոմների կայսրից երեք տարով ազատվեցին (հարկից): Հրամայվեց, որ օգնություն ցույց տան նրանց, որոնք կռվում են պարսիկների դեմ, ինքնապաշտպանության ու թյան ու ամբողջ հայկական հողերի ազատագրման համար: Եվ նրանք երկար ժամանակ այն կատարեցին (պայքարեցին), և մոգերի ժողովուրդը հաճախ, որոշ առիթներով, հարձակվում էր քրիստոնյաների վրա, և պատերազմը տևեց վեց տարի: Հետագա (իրադարձությունների) մասին իր ժամանակին շատից քիչը կհաղորդենք:

Կաթողիկոսն երկու տարի հետո մահացավ մայրաքաղաքում և չվերագրվեց իր հայրենիքը:

Գ Լ ՈՒ Խ 23

Այն մասին, թե ինչպես հայ եպիսկոպոսները ժամանեցին մայրաքաղաք, միամտորեն գնացին և հաղորդվեցին (Քաղկեդոնի Ժղովի (կողմնակիցների) եկեղեցում):

Սկզբում, երբ ժամանեցին հայոց կաթողիկոսն ու իրեն ընկերացող եպիսկոպոսներն ու մեծամեծները, որպես մոգերի անզգամ ու հեթանոս պետությունից փախած անձնավորություններ և որպես

քրիստոնյաների պետութեան մեջ ապաստան գտածներ, հենդ (տեղ) ժամանելիս մեծ հարգանքով ընդունվեցին, և առանց հարցուփորձի նրանք գնացին ու հաղորդվեցին քաղաքի ուլատրի-արքի հետ, առանց ստուգելու ու անհանգստանալու Քաղկեդոնի ժողովի կապակցութեամբ, հոռոմների տերութեան մեջ (մտնող) բոլոր եկեղեցիներում առաջացած վեճերի ու բաժանումների մասին: Երբ եղածն իմացան իրենց երկրում, բարկացան նրանց վրա եպիսկոպոսներն ու բոլոր բնակիչները և խիստ նամակ գրեցին նրանց, այնպիսի խոսքեր (դրեցին), որոնց մասին ավելի լավ է առաջմ լռել: Այդ պատճառով (եկածները) բաժանվեցին ու ստեղծեցին իրենց համայնքը մեծ դղյակներից մեկում, որտեղ ապրում էր իրենց (հայ) մեծամեծներից մեկը: Այնտեղ էին հավաքվում իրենց կաթողիկոսի մահից հետո, համայնքի բաղում (անդամներ):

Գ Լ Ո Ւ Խ 24

Այն մասին թե ինչ պատահեց հետո, երբ հայերը չենթարկվեցին, և թե այդ պատմութեան շարունակու-թյունը հետագային ենթ թողնում, որովհետև այն չափազանց ընդարձակ է:

Մենք տեսնում ենք, որ մեր ժամանակ, և հատկապես այժմ, մեր օրերում պատահածներից շատ բան, մանավանդ եթե (գրենք) Ալեքսանդրի 880 թ. Պարսկական Հայաստանի հոռոմներին են-թարկվելու մասին (մանրամասնությունները), ապա մեր պատմու-թեան սահմաններից դուրս կդանք, որովհետև այդ դեպքը պատճառ եղավ, ամեն կողմից հարատև ու բաղում պատերազմների ծաղ-ման, ահավոր ավերածությունների ու շատ արյուն թափվելուն: Որովհետև մոզն² իր խորամանկութեամբ, նորից վեր կացավ ու հարձակվեց Հայաստանում եղած հոռոմների վորքի վրա, հուսա-լով, որ կոչնչացնի և կբնաջնջի նրանց:

Երբ չկարողացավ այդ անել (հաղթել), ետ վերադարձավ և մտավ հոռոմների Հայաստան, այն հույսով, որ կսլաշարի ու կգրավի Կապադովկիական Կեսարիան: Սակայն (հոռոմների) զորքը նրան շրջապատեց, սլահեց (կանգնեցրեց) առաջխաղացումը և (ապա) Կապադովկիայի մուտքի մոտ, հարձակվեց նրա վրա: Եթե (հոռոմ) հրամանատարները համագործակցեին (նա՝ խոս-

² Հեղինակն, անկասկած, նկատի ունի խոսրով արքային:

րովը) կենդանի չէր վերադառնա: Հոռոմների կայսրը նորից Հայաստանը հարստացրեց նվերներով, պարգևներով ու բանակ (ավելացրեց Հայաստանում), այնպես որ ամբողջ Պարսկական Հայաստանը պաշարվեց ու նվաճվեց հոռոմներից: Շատ անգամ նրանք հաղթեցին և որոշ ժողովուրդների էլ նվաճեցին ու ենթարկեցին իրենց: Ի վերջո (հոռոմների) հրամանատարների անճարակության և կամ գուցե նրանք շատ բաներում աստծու բարկությունն էին հրավիրել իրենց վրա, և այսպես ամբողջ հոռոմների զորքը թվով երբ 100000-ից պակաս չէր, վախեցավ և ամոթահար փախավ ինչ որ ոչինչ (չներկայացնող) մարզպանից, որ ուներ հազիվ թե 30000 (զինվոր), և կորցրին (շատ) զենք ու ձի: Դրանից հետո առաջացավ ու ուժեղացավ պարսիկը և գրավեց ամբողջ Հայաստանը: Սակայն ամբողջ երկիրը պահանջեց, որ նա խոսք տա (որ մարդկանց չի վնասի), և նա խոստացավ: Երկրից թուր փախածները վերադարձան ու ենթարկվեցին իրեն, բացի նրանցից, որոնք Կոստանդնուպոլսում էին (մնացել) յոթը տարի, և սրանք էլ ապստամբվեցին և կռվեցին նրա (խոսրովի) դեմ:

Դրանից հետո երկու պետություններից բարձրաստիճան դեսպաններ ուղարկվեցին, որպեսզի հարցը պարզեն ու երկու պետությունների միջև եղած վիճելի խնդիրները լուծեն և խաղաղության դաշինքի մասին խորհրդակցեն: Այդպես էլ եղավ, մի տարուց ավելի նիստեր գումարեցին, խոսեցին, վիճեցին, քննեցին իրար հետ, բայց ոչ մի արդյունքի չհասան: Սկզբում պարսիկը պահանջում էր, որ իրեն ոսկի տան և ապա ինքը խաղաղության դաշինք կկնքի, դրա դեմ դուրս եկավ հոռոմների կայսրը, ասելով. «Նա մեզանից ոսկի է պահանջում, այնպես ինչպես նրանից, որը վախենում ու հպատակվում է նրան: Բայց նա թող իմանա, ինչպես որ մինչև այժմ, նա մեզանից ոչ մի միևնույն չի ստացել, այնպես էլ քանի կենդանի ենք, մեզանից ոչինչ չի ստանա: Եթե նա մեզ հավասարը հավասարի հետ, թագավորութունը թագավորության հետ չվարվի, մենք խաղաղություն չենք անի նրա հետ»:

Ի վերջո պարսիկն այս հարցում համաձայնվեց, սակայն դրանից էլ ոչինչ չստացվեց:

Սրա նման և այլ շատ քաղաքական ու կրոնական պատերազմների (նկարագրությունը) եթե անեինք, դրանք մի շարք հատորներում չէին տեղավորվի, ուստի դրանք թողնում ենք:

Զորքի ապստամբության ու աստծո խիստ ու արդար
դատաստանի, ապա երկու ընտրյալների նույն ժամա-
նակ (կատարված) շտապ ու դաժան հալածանքի մասին:

Այս ժամանակ հոռոմներին հասած անպատվությունն ամեն
ինչում հիշեցնում ու ցույց էր տալիս, որ կատարվում է առաքյալի
այն խոսքը, թե «Քանդի յայտնելոց է բարկութիւն Աստուծոյ
յերկնից ի վերայ ամենայն ամպարշտութեան եւ անիրաւութեան
մարդկան. որք զճշմարտութիւնն անիրաւութեամբ ունին»³, որով-
հետեւ այն ժամանակ անիմաստ ու անհասկանալի պատճառներով,
քրիստոնյաները դարձել էին քրիստոնյաների դաժան ու խիստ
հալածողներ, անդթորեն ու առանց աստծուց վախենալու, հիրավի
վարագորեն, բարբարոսաբար և ոչ քրիստոնեաբար, մոնչացող
առյուծի կամ կորյունի նման, որը թաքնված կարող է պատահո-
տել, այնպես էլ Տերը կանգնեց նրանց դեմ: Բարձրացրեց ու
խոնարհեցրեց նրանց, և այդ (կատարեց) այնպես բացահայտ, որ
հասկանալի ու տեսանելի եղավ բոլոր մարդկանց: Որովհետեւ
նրանք շվայտությամբ, իրենց մարմնի ղգայարսւնների միջոցով,
բոլոր տեսակի ոճիրներ գործեցին, նրանք նույնիսկ, ինչպես
հարմար էր քրիստոնյա մարդկանց, փոխանակ օրենքով ու
բարեսրտությամբ վերաբերվեին բոլոր ուղղափառ հավատացյալ-
ների հետ, ընդհակառակը սաստիկ զայրույթով դարձել էին դաժան
ու անգուլթ հալածողներ: Որովհետեւ նրանք աստուծո ծառաներին
դաժան բանտարկությունների ենթարկեցին մութ և նեղ նկուղ-
ներում, շնայած նրանք (երբեմն) լինում էին տարիքով մարդիկ,
մարմնով թույլ ու տկար՝ պատկառելի տարիքով, նրանք սակայն
նրանց էլ դատապարտում էին անգուլթ աքսորի, առանց աստծուց
վախենալու: Նրանց շղթայում ու խիստ արգելափակում էին,
անոթի ու ծարավ էին թողնում, և թույլ չէին տալիս որեւէ բարե-
կամի այցելել և երբ նրանց աքսորում էին, հրահանգում էին, որ
աքսորականներին ոչ մի գթասրտություն ցույց չտան, այլ
ընդհակառակը, ստիպու էին նրանց հետ ամեն կերպ վատ
վարվել, այն հույսով, որ տառապանքների ու փորձությունների
շնորհիվ պարտադրեն նրանց, իրենց սուանջողների կամքին
ենթարկվել: Եվ երբ ուժով ու բռնությամբ չկարողացան որեւէ
արդյունքի հասնել, ապա նրանք օրենքն ու կանոնը դրժելով,

³ «Պաւղոսի առաքելոյ առ հռովմայեցիս», Թուղթ, գլ. Ա, 18:

ապօրինի կարգ էին կատարում, վաղուց ուղղափառ եպիսկոպոս-
ներից կարգ ստացածներին նորից էին քահանա կամ եպիսկոպոս
ձեռնադրում: Այն ժամանակ նման շատ գործեր կատարեցին, իսկ
այժմ, ժամանակը շատ կարճ է այդ (բոլորը) պատմելու համար.
ոչ էլ ինչպես փաստն է ցույց տալիս, աստծո արդարությունը
կարողացավ հանդուրժել կամ համբերել նրանց (այս արարքնե-
րին), ուստի շտապ ու արագ երկնքից իջավ (աստծո) զայրալից
վճիռը այս դաժանության ու վայրագության պատճառով, և նրանց,
որոնք արհամարհել էին աստծո վախը, (պատիժը) հասավ, և
Հովհան պատրիարքին և, նույնիսկ կայսրին, որը նրա (պատրի-
արքի) կողմից մոլորվել էր ու այս (դաժանությունները) բաները
կատարում էր նրա ազդեցությամբ: Երկուսն էլ խարազանվեցին
նույն բարկության խարազանով և ստացան նույն դատավճիռը,
և նրանց (հոգիները) հանձնվեցին շար ոգիներին, որպեսզի նրանք
սարսափելի ու ահավոր ձևով տառապեն. (այդ ամենը) սակայն
մենք այժմ լռությամբ կքողարկենք ի հարգանս քահանայության
ու կայսերական արժանապատվության: Նրանից յուրաքանչյուրի
մեջ երկար ժամանակ գործում էին սատանաները և իրենք էլ
առանձին առանձին ծախվել էին նրանց (սատանաներին), և այս
հանդամանքը ընդհանուր խոսակցության ու զրույցի առարկա էր
(հանդիսացել), իսկ այս (բանի) ճշմարտությունը կարող են
հաստատել այդ ժամանակվա մարդիկ⁴:

Գ Լ ՈՒ Խ 30

Այն մասին, թե ինչպես կործանվեցին ուղղափառների
եկեղեցիները քաղկեդոնականների հալածանքի ժամա-
նակ, և մի քիչ անց, կարծես արդարության որոնմամբ,
ամբողջ Թրակիայում բարբարոսները կործանեցին ու
ավերեցին քաղկեդոնականների եկեղեցիներն ու խո-
րանները:

Նրանք, որոնք քաղաքացիական ու եկեղեցական իշխանու-
թյուն ունեին, հարմար գտան քանդել ուղղափառների եկեղեցի-
ներն ու դրանց խորանները⁵ և գետնին հավասարեցնել: Մի փոքր
ժամանակ, անց, մի բարբարոս ժողովուրդ, որը մազոտ լինելու

⁴ Զգացվում է, որ հեղինակն այս էջերը գրել է բանտի խցում, իր
տանջանքների ու հոգեկան տառապանքների ազդեցության ներքո:

⁵ Կիրորիա՝ զոհասեղանի կամ խորանի բարձր մասը:

պատճառով Ավար էր կոչվում, առաջացավ դեպի (հոռոմների) երկիրը ու (հասավ) մինչև Կոստանդնուպոլսո նախապարիսպները. նրանք (ավարները) Թրակիայի ամբողջ եկեղեցիները կողոպտեցին ու կործանեցին, նրանք քանդեցին ու ավերեցին քաղաքի տարսպի մոտ եղող ամպհովանին: Այն ժամանակ որոշ մարդիկ հասկացան արդար դատաստանի (իմաստը) ու ասացին. «Ինչպես որ մեր կողմնակիցներից ոմանք մեզ հետ համաձայն շեղողների հետ անարդարացի ձևով վարվեցին, նրանց եկեղեցիները կործանեցին, այնպես էլ աստված իր բարկությամբ մեր եկեղեցիներն (պատ- ժեց), և այժմ դրանք ամայացվել ու կործանվել են»: Դրա համար էլ բոլորը զարմանում ու փառավորում էին աստծուն, որը յուրա- քանչյուրին վարձատրում էր իր գործի համաձայն:

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ

Գ Լ Ո Ւ Խ 25

Տիբերիոս կայսեր ժամանակ, դեռ երբ նա կեսար⁶ էր (տեղի ունեցած) բազում պատերազմների ու դժբախ- տությունների մասին:

Ողորմած Տիբերիոսը Հուստինոս կայսեր կենդանության ժա- մանակ կեսար դարձավ, և որովհետև Հուստինոսը զանազան հիվանդությունների պատճառով խեղճ (վիճակում) էր, (ուստի) ինչպես պարսիկների, այնպես էլ այլ բարբառոս ժողովուրդների, որոնք ապստամբվել էին հոռոմների հղոր պետության դեմ, բոլոր տեղերում սլատերաղմները վարում էր կեսարը: Նրա⁷ (կայսրին) սպառնում էին բոլոր կողմերից, և Հուստինոսի մահից հետո ապստամբվեցին նրա դեմ, հատկապես անիծված այն ժողովուրդը, որն իր մազերի պատճառով Ավար⁸ էր կոչվում: Երբ նա ինքնա- կալ⁸ դարձավ, նրան մի փոքր ժամանակ էլ հանգիստ շունչ քաշել չթողեցին, և տարբեր տեղերից անընդհատ (անհանգիստ) լուրեր ու տեղեկություններ էին հասնում իրեն: Մեծամեծներից ու փոքրերից շատերը ցավում էին նրան, ասելով. «Պետության

⁶ «Կեսարը (լատ. caesar) որպես կանոն ընտրվում էր կայսեր կողմից, նա կայսրության երկրորդ մարդն էր և եթե կայսրը վախճանվեր առանց արու զավակի, թագավորությունը ժառանգում էր կեսարը»: Տե՛ս Կոստանդին Ծիրա- նածին, ծնթ. 29, էջ 256: Խոսքը այստեղ Հուստինոս Բ-ի մասին է:

⁷ Բնագրում «Abris»-աբրիս է:

⁸ Բնագրում «Avtokrator» է: